

Поезія Євгена Гребінки і романтичні інтенції ніжинського літературного осередку першої половини XIX ст.

У статті проаналізована поезія Євгена Гребінки як представника ніжинського осередку романтиків першої половини XIX ст.

Ключові слова: поезія, романтизм, естетика, жанр, ліричний мотив.

В статье проанализирована поэзия Евгения Гребенки как представителя нежинского очага романтиков первой половины XIX века.

Ключевые слова: поэзия, эстетика, жанр, лирический мотив.

The analysis G. Grebinka as nizhyn romantic's representative centre of first half XIX century.

Key words: poetry, aesthetics, genre, lyrical motive.

Український романтизм розвинувся в Україні в 20–60-х рр. XIX ст. Основними центрами його були Харківський університет, Ніжинська гімназія вищих наук князя Безбородька, Київський та Львівський університети. На жаль, у сучасному літературознавстві творчість ніжинських романтиків не розглядається на рівні школи, гуртка чи осередку і не аналізується специфіка доробку письменників, які дебютували у стінах Ніжинської гімназії та ліцею. У той час, як, наприклад, про харківський гурток ще на початку XX століття А.Шамрай написав ґрунтовну монографію "Харківська школа романтиків". Як літературний гурток (М.Шалата, О.Петраш, П.Хропко) чи літературне угруповання (Є.Нахлік) учені традиційно аналізують львівську "Руську трійцю". Київське романтично-релігійне об'єднання 1845–1847 років увійшло в історію української культури як "Кирило-мефодіївське братство" чи "товариство".

Уперше думку про існування літературної школи в Ніжині висловив професор Г.В.Самойленко, наголошуючи, що саме у Гімназії вищих наук князя Безбородька "формується ніжинська літературна школа" [1]. Основним чинником, котрий уплинув на формування такої літературно-естетичної єдності, учений вважає навчальну діяльність таких викладачів, як І.О.Орлай, М.Г.Бєлоусов, Ф.І.Зінгер, І.Я.Ландражин, С.М.Андрущенко, І.Г.Кулжинський, П.І.Нікольський та ін. Творча атмосфера, яку стимулювали викладачі, вилилась у функціонування "літературного товариства вихованців", куди входили М.Гоголь, К.Базілі, В.Любич-Романович, М.Прокопович, П.Редкін, Н.Кукольник, Є.Гребінка та ін. [2]. Члени товариства видавали рукописні альманахи та журнали, писали оригінальні твори, робили переклади, цікавились новинами літератури. Н.Кукольник згадував про цю єдність як "кружок студентів" [3].

На наш погляд, у Ніжинській гімназії існував романтичний осередок, типологічно близький до харківського гуртка раннього періоду. Творчість ніжинських романтиків зазнавала імпульсів, які йшли із західноєвропейської (естетика та творча практика Шиллера, ієнських романтиків, Байрона) та російської (В.Жуковський, О.Пушкін, поети-декабристи, насамперед К.Рилєєв) літератур. Ніжинський романтизм був зрощений із класицизмом. Вихованці гімназії цікавились українським фольклором (М.Гоголь, В.Забіла, О.Афанасьєв-Чужбинський), деякі письменники (Є.Гребінка, О.Афанасьєв-Чужбинський) ставали на захист української мови. У творчості ніжинських романтиків послаблені настрої "національної туги". Натомість активно розвивалась особистісно-психологічна тематично-стильова течія.

Поезія Є.Гребінки на сьогодні, на наш погляд, не здобула ще належного поцінування. Поетичний доробок письменника принагідно, загально аналізується у монографіях про Є.Гребінку (С.Д.Зубков, Б.А.Деркач, Людмила Задорожна). Значно більшу увагу дослідники закономірно приділяють байкарській спадщині та прозі письменника. Тож завдання нашої статті полягає у тому, щоб розглянути Є.Гребінку-поета як представника саме ніжинського гуртка чи осередку, чіткіше окреслити своєрідність його романтичного стилю та з'ясувати особливості літературно-естетичної позиції митця. Творчість Є.Гребінки проаналізуємо у контексті поезії ніжинських романтиків (В.Забіли, В.Любич-Романовича, О.Афанасьєва-Чужбинського та ін.).

Літературні нахили вихованців Ніжинської гімназії виявлялися в різних жанрах. Вони писали і поезію, і прозу, і драматичні твори. Однак майже всі гімназисти, а згодом і ліцеїсти (М.Гоголь, В.Забіла, М.Прокопович, В.Любич-Романович, М.Білевич, численні автори рукописних альманахів, О.Афанасьєв-Чужбинський, М.Гербель) дебютували як поети. Цьому, безперечно, сприяв навчальний процес: "Професор П.І.Нікольський на заняттях з російської словесності, а професори С.М.Андрущенко, І.Я.Ландражин, Ф.І.Зінгер з іноземної мови давали завдання писати вірші, займатися перекладами" [4]. Крім цього, за сприяння прогресивних викладачів у гімназистів формувалась постійна потреба в ознайомленні з новими тенденціями у світовій літературі, яка на початку XIX століття все виразніше набувала романтичних ознак. А найповніше романтизм, як відомо, виявився саме у поезії. Невипадково про ці часи уже з висоти 1846 р. Є.Гребінка з іронією писав у повісті "Пиита". Масове захоплення поетичною творчістю письменник називає "недугом", "болезню". Поети – це "хворі" люди, які "подчинились духу времени". Автор окреслює образ поета-романтика: він "нервного характера", "немного раздражителен; он постоянно разочарован; воображает, что у него кровь не течет в жилах своим порядком, как у всех людей, но кипит и клопочет; что сильные страсти бушуют в душе его... Бедный больной считает себя

поетом, а прочий мир – *толпой*, бездушной толпой, прозаической толпой, грязной толпой и даже безумной толпой. В разговоре больного часто встречается местоимение я ..." [5]. Оповідач, по суті, указує на психологізм, максимальну емоційність, відчуженість від світу, індивідуалізм романтичної особистості. Ця "болезнь поэзии, – зазначає далі Є.Гребінка, – понемногу утихає" [3; 9].

Свої перші поетичні спроби Є.Гребінка розміщував у рукописних журналах "Аматузія" і "Пифія", які готував разом із В.Ф.Домбровським. Відомо з листів Є.Гребінки, що він уже у 1826 р. писав ліричні твори, балади, оди. А в 1828 р. перед однокласниками прочитав початок вірша "Славянский вечер". Цей твір під назвою "Рогдаев пир" був першим друкованим твором, що в 1831 р. побачив світ в "Украинском альманахе" в Харкові. Усі інші поетичні твори були надруковані Є.Гребінкою після закінчення Гімназії в "Малороссийских приказах" ("Човен"), альманахах "Ластівка" ("Українська мелодія") та "Молодик" ("Ліс", "Надпись к рисунку К.С.А. Г-ной", "Маруся"), у таких російських альманахах і журналах, як "Осенний вечер", "Сын отечества", "Современник", "Библиотека для чтения", "Литературные прибавления" к "Русскому инвалиду", "Альманахе на 1838 год", "Отечественные записки" та ін. Останній поетичний твір поета був створений у рік смерті (1848).

Поетичні твори Є.Гребінка писав українською та російською мовою протягом усього життя (із півсотні віршів лише шість – україномовні). Звичайно, романтичний потенціал поезії Є.Гребінки протягом 20-літньої творчості не залишався незмінним, однак саме в стінах ніжинської Гімназії були закладені основи, на яких він розвинувся потім. У поезіях "Рогдаев пир", "Човен", "Курган", "Недуг", "Молитва", "Нежин-озеро" та ін., надрукованих у 30-х рр. XIX ст., виразною є романтична концепція особистості, яка, безперечно складалась ще в роки навчання.

Одним із професорів, які, очевидно, формували світогляд гімназистів на романтичних засадах, був М.Г.Белоусов – професор римського права, що працював у Ніжині в 1825–30-х рр. Це випускник Харківського університету, у якому поширювались ідеї німецької романтичної філософії. Н.Кукольник наголошував, що саме в цьому навчальному закладі "раніше, ніж деінде, філософія Канта мала... гідного тлумача в особі професора Шада". "Я, – продовжував Кукольник, – не міг ніде відшукати в офіційних актах чи був Микола Григорович безпосередньо учнем Шада, який, як будь-який тлумач нової і незвичної науки, був оголошений людиною небезпечною і в супроводі видалений із Росії, чи ж Белоусов став вивчати філософію Канта, керуючись переказами, котрі залишені були в Харкові знаменитим професором" [6]. Й.Б.Шад прибув у Харківський університет за рекомендаціями Фіхте, Гете і Шиллера.

Натомість Д.Чижевський говорить більш категорично: "Н.Г.Білоус (ов)..., що вчився в Харкові, або ще у Шада, і, викладаючи як професор філософії в Ніжинському ліцеї 1825–1830 (у нього вчився, між іншим Гоголь), користувався, як основою, працями Шада. За це він і був звільнений з професури внаслідок доносу. – Нема сумніву, що впливи Шада були ширші, аніж можемо це зараз собі уявити; та дослідження цих впливів поки що не зроблені" [7].

Характеризуючи філософські погляди Шада, Д.Чижевський наголошує, що харківського професора у філософії Канта приваблювала ідея свободи, проголошення гідності людини. Й.Б.Шад вважав, що "ніяк не потрібно порушувати, або затримувати переслідування кожним громадянином призначеної йому природою вищої цілі... Шад виводить норми права: свобода совісті та думки, свобода університетського навчання, негує рабство і т. ін." [8]. Тож, мабуть, не випадково творчість М.Гоголя, В.Забіли, Є.Гребінки, О.Афанасьєва-Чужбинського позначена такою увагою до проблем окремої особистості.

Цікавою була і теорія нації Шада. Він писав, що кожна нація має самобутність. Виступаючи проти ідеї загальної монархії в Європі, Шад твердив, що "усяке стремління до удосконалення згасає, коли знищено різниці між народами. Нація, що із стремління до миру підлягає іншій, виявляє своє падіння і заслуговує усі ті нещастя, які на неї можуть впасти" [9].

Завдяки Й.Б.Шаду, а також професорам І.Кронебергу, П.Гулаку-Артемівському, викладачу Є.Філомафітському студенти Харківського університету захоплювалися німецькою філософією. Про це згадував колишній студент Ф.К.Неслуховський: "Серед молоді університетської, як російської, так і української, з'явився розумовий рух під впливом ідей, що панували в Німеччині... Суспільна думка була зайнята питаннями філософського змісту. Всі говорили про Гегеля, Фіхте, Шеллінга" [10].

Стосовно ніжинської Гімназії, показовими є спогади Н.Кукольника про вплив М.Г.Белоусова на "кружок студентів": у 1827 р., "когда я перешел в седьмой класс, он открыл преподавание естественного права, как курс предварительный и продолжавшийся не более двух месяцев; но эти два месяца были для нас важнее целых годов. С необычайным искусством Николай Григорьевич изложил нам всю историю философии и естественного права... Нет сомнения, что и лекции и инспекторство Николая Григорьевича дали бы этому направлению ("кружку студентов" – О.М.) еще большее развитие, если бы интриги и внутренние несогласия между профессорами не причинили паралича, разрешившегося тем, что Белоусов в числе других был 26-го октября 1830 года удален от должности" [11]. Думається, що до цієї оцінки викладача був близький і Є.Гребінка, який продовжував підтримувати контакти з Н.Кукольником і в Петербурзі.

Можливо, саме М.Г.Белоусов сприяв публікації вірша Є.Гребінки "Рогдаев пир" в "Украинском альманахе" (1831), який видав гурток харківських романтиків. Про те, що хтось подбав про публікацію творів в альманасі, свідчить лист до Кулжинського від 18 листопада 1832 р., в якому Є.Гребінка просить

дізнатись, "кто издал "Украинский альманах" и будет ли он еще издаваться" [3, с. 560]. Ніжинський поет високо оцінював видання першої української романтичної збірки: "Я читал "Украинский альманах", где и мои грехи напечатаны... "Украинский альманах" мне нравится, как родной цветок, как первый звук оживающей народной поэзии, как доказательство, что украинцы начинают (в добрый час) чувствовать самобытность своей литературы. Как... как нравится все хорошее" (лист до І.Г.Кулжинського від 11 лютого 1832 р.) [3, с. 560]. Харківські романтики мали намір продовжити контакти з Є.Гребінкою. У листі до однокурсника М.М.Новицького від 25 грудня 1832 р. Є.Гребінка писав, що одержав листа "из Литературного харьковского общества от Петрова, но там пишут ко мне с большим почтением, мне даже смешно" [3, с. 561]. Очевидно, йшлося про редактора харківського журналу "Утренняя звезда" (1833–1834). У 1833 р. у цьому журналі були надруковані байки Є.Гребінки "Будяк да Конопляночка", "Пшениця" та уривок з перекладу поеми О.Пушкіна "Полтава".

Естетичні погляди Гребінки-романтика склалися і під впливом І.Г.Кулжинського, який викладав латинську мову в гімназії протягом 1825–1829 років і з яким у Гребінки склалися дуже теплі стосунки. Особа І.Кулжинського суперечлива. Він еволюціонував від українофільства до реакційних, монархічних позицій. Однак у 20-х рр. XIX ст. І.Кулжинський був прихильником української культури. Вважаємо за доцільне коротко розглянути статтю цього викладача "Некоторые замечания касательно Истории и характера Малороссийской поэзии", яка була надрукована в "Украинском журнале" за 1825 рік (частини 1–3) і з якою міг бути ознайомлений Євген Гребінка. На думку М.Т.Яценка, у цій статті Кулжинський виявляє ознаки світогляду, типологічно близького до естетики німецьких романтиків: "Як і Шеллінг, і ієнські романтики, І.Кулжинський абсолютизує поетичне мислення як найбільш адекватний засіб пізнання та відкидає потребу естетичних правил, оскільки головну роль у творчому акті і сприйнятті прекрасного відіграє підсвідоме" [12]. І.Кулжинський писав: "Мы знаем, что *не есть* изящное, *не есть* нежное; но что *есть* нежное и изящное? Об этом никогда не дадим удовлетворительного ответа... Читайте произведения лучших Стихотворцев – и наслаждайтесь!" [13].

У статті Кулжинського дійсність по відношенню до мистецтва виступає не як реальне цілісне поняття, а розірване на два світи – нікчемне "тут" (земний світ) і таємниче "там" (ідеальний світ душі, неземного одкровення). Тому душа людини (поета) роздвоюється і перебуває між двома світами. Поезія – це світ ідеального, зітхання про "втрату досконалості". Місія поета полягає в тому, щоб "своими песнями... возвыситъ душу до... высокого, прекрасного чувства! Счастливые те формы человеческого слова, которые своею красотою пробуждают в человеке понятие о красоте совершенной, вечной!" [14]. Головний герой повісті "Записки студента" Яків Петрович, який має риси молодого Гребінки, саме так піднесено сприймає поезію, а брак поетичного чуття у людини розцінює як її духовну ущербність, нездатність пережити "лучшего наслаждения в жизни! Вы не понимаете ни Жуковского, ни Шиллера, ни Байрона, ни Пушкина, великого Пушкина!... Плачьте о вашем невежестве и дивитесь этим именам как проявлению неба на земле..." [1, с. 443].

І.Кулжинський визнає величезні можливості "малоросійської" мови, яка і донині не втратила "величественности". Це мова ніжна і музична, якою можна виразити вічну красу, "прелестное" "для любящего сердца". Народних співців автор називає "бардами нації", носіями народного духу: "И ежели где, то прежде у них должно спрашивать о том, что составляет эстетическую *прелесть народного*" [15].

У гімназії, можливо, під впливом Кулжинського, Є.Гребінка починає збирати фольклор. Про це, зокрема, йдеться в листі до улюбленого вчителя від 18.11.32 року: "Я собрал для Вас много песен малорос[сийских] с нотами" [3, с. 560].

Є.Гребінка неодноразово зізнавався у великому впливі на нього української пісні, її тужливої, печальної, "сладостно-унылой" ("Опять передо мной знакомые поля") мелодії. У вірші "Признание" (1839) автор писав:

Как тяжкие вздохи печали глубокой,
Как матери вопли над гробом детей,
Мне в душу запали далеко, далеко
Украины песни моей.

По-романтичному трактує І.Кулжинський українську історію як історію козацтва: "Вся нынешняя Малороссия не что иное, как обширное кладбище, сохраняющее в себе остатки древних сынов брани, положивших свой живот за отечество. Под каждым почти городом встречаешь длинный ряд древних курганов – свидетелей народной храбрости" [16]. Козаки постають як "народ независимый и гордый". "Единственный друг его – конь..." [17]. Автор створює романтичний образ козаків як людей, наділених необмеженою свободою і сміливістю, навіть жорстокістю (живуть "разбоем и грабительством"). І.Кулжинський не акцентує увагу на тому, проти кого ж боролися козаки і звужено називає козаків "шайкою молодых людей, недовольных судьбою". Саме така концепція козака вплинула на історіософські переконання Є.Гребінки і виразилась у віршах "Курган", "Украинский бард", "Казак на чужбине" та ін.

Як і творчості більшості поетів ніжинської школи, поезії Є.Гребінці властивий художній синкретизм. У ній є класицистичні, сентиментальні, бурлескні, романтичні риси. Однак домінує романтичне сприйняття світу. Поезію Є.Гребінки можна умовно поділити на дві групи:

1) поезія, типологічно близька до західноєвропейської та російської романтичної лірики, у якій на зміну піднесено-ідеальним почуттям приходять байронічні настрої;

2) поезія, закорінена в естетиці українського романтизму і виражена настроями ностальгії за рідним краєм та "національною" тугою.

Є.Гребінка захоплювався поезією Дж.Байрона, Ф.Шиллера, О.Пушкіна, В.Жуковського, знав творчість К.Рилєєва, К.Батюшкова, В.Бенедиктова, П.Вяземського, П.Єршова, М.Ломоносова, А.Кантеміра, Г.Державіна, М.Карамзіна, О.Толстого, І.Крилова, М.Лермонтова та ін. Найбільш улюбленим російським поетом був для Є.Гребінки О.Пушкін. Учні гімназії, як згадував Н.Кукольник, читали також Гете, Шекспіра, Міцкевича, Віланда, Коцебу та інших письменників. Оскільки Є.Гребінка знав німецьку, французьку та латинську мови, то деякі твори міг читати й в оригіналі.

У перших поетичних спробах Є.Гребінки ще нема протиставлення реальності й ідеалу, як і в ієнських романтиків з їх концепцією прогресивної універсальної поезії (Ф.Шлегель). Домінує діяльне, творче ставлення до буття і світу, романтично-ліризоване переживання класичних образів та ідеалів. Д.Наливайко вважає, що між класицизмом і романтизмом у художньому житті Європи другої половини XVIII ст. взагалі не було протистояння, а спостерігалася зовсім інша картина – "їхній взаємозв'язок і взаємодія" [18]. Становлення і розвиток романтизму в Німеччині, на думку вченого, неможливо уявити без Гете й Шиллера. "Шиллер... зі своїми ідеальними прагненнями й романтичним за своєю природою пафосом легше вписувався в літературу романтизму... Щодо рецепції творчості Гете й Шиллера за межами Німеччини, зокрема в Україні й усій Східній Європі, то їх сприймали в контексті романтизму й відносили до його зачинателів і найвидатніших письменників" [19]. Крім того, ідеалізація борців за свободу, образи яких шукали в історичному минулому, властива була творчості поетів-декабристів. Серед гімназистів популярністю користувалась ода О.Пушкіна "Вольность", яка робить його "одним з перших поетів декабристського напрямку" [20], та твори К.Рилєєва. Саме цими чинниками можна пояснити прагнення Є.Гребінки перекласти поему О.Пушкіна "Полтава", а пізніше створити поему "Рогдаев пир" (під впливом "Бахчисарайского фонтана" О.Пушкіна), вірш "Курган", у якому ушлявлюються борці "За вольность родины святую". Ліризація класицистичної традиції Є.Гребінкою помітна і в назвах рукописних альманахів "Аматузія" та "Пифия". Аматузія – одне з імен Венери, богині квітучих садів, весни, родючості. Піфія – у грецькій міфології пророчиця.

З шеллінґіанських уявлень про те, що на природі лежить відблиск Божественного, впливає схилання у романтизмі перед красою одухотвореної природи, яка сповнена таємничих символів. У поезії Є.Гребінки, як і В.Жуковського, В.Бенедиктова, О.Кольцова, відчутне замилювання світом природи: "Месяц и земля", "Ноготок", "Лилия" типологічно близькі до поезії "Цветок" (1811) В.Жуковського, "Цветок" (1829) О.Кольцова.

Є.Гребінка до останніх років життя зберіг юнацьке уявлення про поезію як вияв піднесеного ("возвышенного"). У вірші "У.С.Ловцовой" (1846) відображено кризу романтичної поезії в умовах "індустріального века", який

"Торгует всем – и смотрит горделиво
На брата современный человек...
Да, числ ряды поэзию сменили,
И многие, что прежде ей служили,
В коммерческий пустились оборот!.. [1, с. 111].

Трагічний процес деградації цілісної, духовно багаті особистості автор передає влучним образом віку як ряду чисел. У цьому "чудном веке" автор, проте, ще залишається "мечтательным поэтом" і болісно усвідомлює свою самотність.

Починаючи з 1837 р., в поезії Є.Гребінки посилюються "байронічні" мотиви. Д.Наливайко, виділяючи у світовому романтизмі "байронічну" течію, наголошував: "... поэзия Байрона в 10–30-х годах прошлого века была фактором мощного общеевропейского действия..." [21]. Цій течії, на думку вченого, "свойственен специфический комплекс умонастроений, устойчивый круг преобладающих тем и мотивов, определенный тип героя, характерный особенности поэтики и стиля" [22]. Д.С.Наливайко указує на характерний для байронічної течії мотив "идеализации отрицания", тобто заперечення буржуазного способу життя. "Подобной идеализации ... подвергались также умонастроения и душевные состояния, порождавшиеся неприятием действительности и глубоким разладом с ней: разочарование и меланхолия, гнетущая тоска, сплин, душевное смятение, терзания духа и т.п. впервые в истории искусства эти "отрицательные эмоции" приобретают абсолютную эстетическую ценность. Возникает своеобразный культ духовного и душевного страдания..." [23].

Байронівські мотиви "світової" скорботи, самотність особистості, пошук втраченої гармонії звучать у віршах Є.Гребінки "Човен" (1834), "Недуг" (1837), "Молитва" (1837), "Печаль" (1837), "Моя месть" (1838), "Утешение" (1838), "У.С.Ловцовой" (1846). Ці твори типологічно близькі до віршів у російській літературі: "Тоска" В.Бенедиктова, "Ропот" (1820), "Разуверение" (1821) Є.Баратинського, "Станси" (1824) К.Рилєєва, "Уныние" (1819), "Хандра" (1831), "Тоска" П.Вяземського, "Печально я смотрю на наше поколение..." (1838), "Как часто пестрою толпою окружен..." (1840) М.Лермонтова та ін.

У цих віршах домінує конфлікт самотньої, духовно багаті людини із навколишнім світом. Він характеризується як земля, де немає світла, панує "злато", проливається кров, "ближних гнетут, честь

продают, торгуют святою любовью" ("Недуг"), це "земля-преступник" ("Молитва"). У стосунках між людьми відчувається холод і насолода від завданих іншій людині мук. У вірші "Печаль" автор метафорично констатує свій життєвий досвід: "Мне люди разрезали сердце глубоко, И холодом опыт обвеял меня". Образ бездушного "индустриального века", у якому панує "коммерческий оборот", а поезію замінили "числ ряды", у вірші Є.Гребінки "У.С.Ловцовой" перегукується з образом "железного" века у вірші Є.Баратинського "Последний поэт" (1835). Неприкаяна у земному світі душа прагне знайти гармонію у спілкуванні з Богом ("Молитва) або втішається тим, що замість "земного прозябанья" у потойбічному житті зможе досягти духовних висот ("Моя месь"):

Я буду хранить вас на вашей земле.
Живите, терзайте друг друга,
Всегда пресмыкайтесь во прахе и мгле.
Как дети греха и недуга,
И думать не смея о той вышине,
Которая станет родимую мне... [1, с. 89].

Доброчинність "с земли несет нас к небесам" і дає душевну втіху в земному світі ("Утешение").

Невипадково О.Афанасьєв-Чужбинський у вірші "Є.П.Гребінці" (1841) звертається до товариша як до людини, що розуміє стан романтичного двосвіття, дисгармонії із оточенням, відчуття, коли "болит сердце". Цей романтичний стан душі Є.Гребінки відображено і в листі від 12 лютого 1833 р.: "Мне приятнее слезы людей, нежели хохот" [3, с. 562].

Творчість О.Афанасьєва-Чужбинського теж вписується у цей романтичний контекст. Щоправда, вихованцю ніжинського Ліцею дисгармонію ліричного героя, його самотність вдається передати через образи, глибше пов'язані з українським фольклором. Ліричний суб'єкт постає як "самотній горох при дорозі" ("Безталання"), "забуте огнище" ("Огнище"), "сухе перекотиполе" ("Є.П.Гребінці"), його життя "Бур'яном запало" ("Роздум'я"), а серце зсохло "самим пустоцвітом" (Місяць").

Ще один поширений у поезії конфлікт – це конфлікт шеллінґіанського поета ("Недуг", "Скала") з ницим натовпом. Такий образ поета властивий і віршам А.Дельвіґа "Гений" (1821), "Вдохновенье" (1822), О.Пушкіна "Поэту" (1821), "Пророк"(1841), М.Лермонтова "Не смейтесь над моей пророческой тоскою" (1837) та ін. Саме тому Т.Шевченко вірш "Перебендя", де і створений образ такого самотнього поета-генія, присвячує Є.Гребінці.

Опозиція поета і кривавого тирана є головною у вірші "Два" (1840). Недовговічна влада жорсткого царя на землі і зруйнований часом гранітний пам'ятник протистоїть вічній пам'яті людства про поета, яка втілена в образі "березовой рощи".

Ліричний герой Є.Гребінки прагне повністю віддатись любовній пристрасті. Про це йдеться у широковідомому романі Є.Гребінки "Черные очи" (1843). За мотивом він близький до однойменних віршів В.Бенедиктова та П.Вяземського (1828). Три твори споріднює образ чорних очей, у полум'ї яких без вагань згоден згоріти ліричний герой. І все ж слід віддати належне саме Є.Гребінці, у якого ліричний сюжет розвивається більш динамічно, напружено, з легкою іронією.

Однак любов у меркантильному світі нерідко постає як товар, яким торгують:

Я песни звучал ей – и стих, непокорный
Богатству и власти, пред ней трепетал.
"Люблю" – прошептала мне дева притворно:
Но златом пред нею богач прозвучал,
И я был осмеян изменой позорной:

Променены чувства на подлый металл! ("Печаль", 1, с. 81).

Поетизацією любовного страждання, спричинено соціальною нерівністю, зумовлені і поезія В.Забіли ("Зовсім світ перевернувся...", "Сирота", "Кохання", "Розлука").

Детальне порівняння поезії Є.Гребінки переконує, що українського поета не можна вважати сліпим епігоном російських авторів. Виражаючи настрої, типологічно близькі до західноєвропейського та російського романтизму, Є.Гребінка все ж зумів знайти оригінальні образи, поетикальні засоби для їх вираження.

Інша частина поезії Є.Гребінки органічно вписується в контекст естетики українського романтизму, його фольклорно-міфологічної та фольклорно-історичної тематично стильових течій.

Протягом усього життя Є.Гребінка зберігає географічно-природну, побутову, фольклорно-міфологічну, історичну пам'ять про Україну, що відображено у другій групі поетичних творів. Показово, що з 1832 р. Гребінка змінює свій підпис з "Гребенкин" на "Гребинка" (або "Гребёнка"). Як видно з листів, переїхавши до Петербурга, Є.Гребінки продовжує відчувати зв'язок з рідним, українським. Випускник ніжинської Гімназії із захопленням пише про М.Ф.Соловйова: "Он смертельный охотник до малороссийского языка, и мы часто восхищаемся словами *гоготить, стугонить, шамотить, чимчикує* и тому подобными" [3, с. 566]. У поета зростає гордість за земляків, і він називає Петербург "колониєю образованных малороссиян" [3, с. 566]. На думку Є.Гребінки, Петербург "перерождается, и мне кажется, от того, что много хохлов наехало" [3, с. 582]. Себе Є.Гребінка гумористично ідентифікує з "хохлою" (у контрасті з росіянами-"цапами"). Він зазначає такі свої національні особливості, як наполегливість, любов до співу, національної їжі (сала, вареників, "душистого борщу", "ароматних

динь"), козацького одягу, пошанування своєї, "чоловічеської" мови. "Тело мое, – пише він у листі до батьків від 16 червня 1834 р., – в столиці, а душа далеко в родній степи, под соломінною кровлею маленького домика, в тихом Убежище" [3, с. 573]. Саме відгуки земляків на його збірку байок 1834 р. є для Є.Гребінки найціннішими. У листі до батьків він просить: "Напишите, как и что будут говорить пирятинцы за мою книгу, это для меня чрезвычайно интересно" [3, с. 580]. Хоча згодом, після 40-х років цей патріотизм у листах виявляється не так інтенсивно. Спостерігаємо охолодження і в стосунках з Т.Шевченком, який навіть зняв присвяту Є.Гребінці у вірші "Перебендя".

Слід наголосити на тому, що Україну як об'єкт ліричних медитацій Є.Гребінка визначає такими лексемами: "Украина", "Украйна", "родная Украина", "родная сторона", "сторона родная", "юг ненаглядный", "родина", "берег родной", "все то, ... что сердце так тепло из детства полюбило". У поетичних творах письменник жодного разу Україну не називає "Малоросією". Українці – це "Украины сыны", "храбрые предки", "казаки", "запорожские казаки", "сыны степей", "простосердечные земляки", "девки чернооки".

Географічно-природна пам'ять Є.Гребінки зосереджена у таких знакових образах: "степи", "вольне степи", "ковыль", "курган", "речки тихие", "своды небес", "воздух Украины", "калина", "черешня", "малиновка", "песни соловья", "Сула", "Удай", "Днепр", "Лубны", "Нежин". Духовність українців – це "унылые песни Родины", "Украины язык", "родимые звуки". Ще навчаючись у гімназії, Є.Гребінка ставав на захист української мови. У листі до І.Кулжинського писав: "Я недавно был на бале... украинский казак спорил со мною, будто язык малороссийский ни к чему не годен, что он груб, тяжел, неловок и проч. Я краснел за этого выродка, и (удивляйтесь) донец вступился за меня, и мы вдвоих едва успели его согласить, что язык, которым говорили его деды и даже отец, имеет свое достоинство" [3, с. 560]. Як романтик, Є.Гребінка гостро відчував необхідність відходу від бурлеску і збагачення літературної мови серйозною лексикою. Саме тому він захоплювався Л.Боровиковським, який у вірші "Козак" облагородив язык малороссийский, представленный на суд публики [господином] Котляревским в трактирно-бурлацких формах" [3, с. 560]. За вірність українському слову і в Петербурзі цінував свого товариша О.Афанасьєв-Чужбинський. У рецензії на альманах Є.Гребінки "Ластівка" (1841) він писав: "От лица земляков остается поблагодарить г.Гребенку за его доброе желание хоть сколько-нибудь оживлять малороссийскую литературу; благодарить тем более, что он приобрел уже известность как русский писатель, не боится суда журналов и пишет все-таки и по-малороссийски" [24].

Історичний час у поезії Є.Гребінки по-романтичному пов'язаний передусім з добою козаччини. Історіософія Є.Гребінки складалась під впливом "Історії русів", "Запорожской старини", "Історії Малороссии" М.Маркевича, "Історії Малої Росії" Д.Бантиша-Каменського, І.Кулжинського. Попередниками Є.Гребінки у розробці настроїв "національної туги" можна назвати тільки М.Маркевича, який у 1831 р. видав збірку "Украинские мелодии". Однак у творах і листах Є.Гребінки жодним чином не підтвержене знайомство з нею. Мабуть, одночасно з Є.Гребінкою тему минулого України почав розробляти гімназист В.Любич-Романович, який у 1832 р. видав поетичну збірку "Стихотворения Василия Романовича". На сторінках "Литературной газеты" А.Дельвіга і журналу "Маяк" друкувалися такі твори поета, як "Смерть бандуриста", "Казацкая смерть", "Запорожье", "Запорожец" та ін.

Є.Гребінка, як і М.Маркевич, а згодом харківські романтики Л.Боровиковський, А.Метлинський, М.Костомаров, О.Корсун і також Т.Шевченко, О.Афанасьєв-Чужбинський вводять у текст символічні образи козаччини: "козака", "гетмана", "дедов", "бандуриста седого", "певца свободы", "барда", "слепого кобзаря", "кургана", "вольных степей". Козаки постають передусім як абсолютно необмежені у своєму прагненні свободи, захисники "вольности родины святой" ("Курган", 1833), а також як борці проти польсько-шляхетського гноблення. Автор звертається до історичних постатей українських гетьманів Наливайка ("Украинский бард", 1837), Свирговського ("Гетман Свирговский", 1838). У цих віршах відчувається вплив мотивів, почерпнутих із поем К.Рилєєва та "Запорожской старини" (1833–1838) І.Срезневського: "Надгробная песнь Свирговскому", "Вторая надгробная песнь Свирговскому", "Убиение Наливайка". Наприклад, у підробленій думі про Наливайка у "Запорожской старине" є такі рядки:

Присудили Наливайка
Та ляха спалити,
Присудили козаченьки
Ляхам відомстити [25].

У Є.Гребінки:
Там на месте возвышенном,
В медном чане раскаленном,
Пленника хотят казнить... [1, с. 86].

Образи Хмельницького, Павлюка, Остряниці, Наливайка властиві поемі "Богдан. Сцени из жизни Малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого", уривки з якої друкувалися уже в 1839–1841 роках. Повністю надруковано в 1843 р. Цей твір за жанром є романтичною поемою-монодією, яку в російській літературі розробляв К.Рилєєв ("Богдан Хмельницкий", 1821; "Войнаровский" (1823–1824), "Наливайко" (1824–1825). В українській літературі зразками такого жанру стали дві поеми про Кочубея невідомих

авторів. Одна написана у 1828 р., збереглась її четверта частина, інша – "Рассказ казака о былом в Украине (Былое в Украине)" (1845). Заслуговує на увагу гіпотеза Г.А.Нудьги, що автором "Рассказа" міг бути Л.Боровиковський, що це його розробка балади "Мазепа", яку він написав перед 1834 р.

Поема-монодія – жанровий різновид романтичної поеми, у якій відображається духовний світ видатної історичної особистості [26].

Основна увага в поемі Є.Гребінки приділена образу гетьмана Б.Хмельницького. Характер історизму – романтичний. Епічне відтворення дійсності позначене лаконічністю. Автор коротко, спираючись на українські історіографічні джерела ("Історію русів", "Историю Малой России" Д.Бантиш-Каменського) та працю австрійського історика Й.-Х.Енгеля "Історія України і українських козаків" (1796), повідомляє про найбільш значні події у боротьбі українського народу на чолі з Б.Хмельницьким. Епічно відтворена дійсність – це насамперед тло, на якому розгортається основний, ліричний сюжет. Ліричне начало поеми сконцентровано у пролозі, I–III, VIII частинах, несе основне художнє навантаження. Основними вираженнями ліричного є психологічний пейзаж та внутрішній монолог.

Поема відкривається прологом. Незвичайна тиша весняної ночі, солодка млість, розмова лісових трав ніби готують читача до глибоко емоційного сприйняття зображених картин. Є.Гребінка майстерно нагнітає експресивність, наступними епізодами все більше посилюючи передчуття чогось тривожного: з'являється "дух полночи", перед яким все завмирає зі страхом. Але його не бояться тіні "людей замогильных", гетьмана Павлюка, молоді дівчини, гетьманів Острияниці, Наливайка. Голос з-під каменю повідомляє про гіркі події, пов'язані із знущанням польських гнобителів над ними особисто і над українським народом у цілому. Як в "Дзядях" А.Міцкевича, а пізніше в поемах Т.Шевченка "Сон (У всякого своя доля...)", "Великий льох" цей зв'язок з потойбічним світом через фантастичні образи відіграє важливу роль у формуванні почуття духовної єдності з минулим.

Є.Гребінка до краю загострює емоційне напруження. Показуючи, як від почутого здригнулася вся природа, навіть страшний нічний повелитель, "дух полночи", не витримує – відлітає. Таким чином, пейзаж, страшна сповідь тіней переконують читача в необхідності боротися за свою незалежність, відомстити за приниження предків. Цей внутрішній стан читача збігається з настроями Богдана Хмельницького, образ якого з'являється в наступних розділах і постає насамперед у спілкуванні зі священником.

Образ Хмельницького поєднує в собі сентиментальні і романтичні риси. З одного боку, Хмельницький ніби і стримує себе у бажанні розправи над польським воєводою Чаплицьким, оскільки присягав польському королю, а, з іншого боку, відчуває кровний обов'язок захистити народ від польських гнобителів: "Я подыму в народе знамя правды, Я згоню панов надменных Польши – И водворится снова тишина!..." Він сильний своєю безмежною любов'ю до України, твердо вірить у духовні сили народу. І коли священник говорить, що замучений рабством народ не зможе піднятися на боротьбу, Хмельницького просто переповнює впевненість у контрастному:

Кто? Не в силах наш народ?

Видал ли ты, когда холодный лед

Свободные струи реки скует?

Река мертва, по ней гуляют даже дети;

Но под тяжелою корою

Она шумит и мечется волной:

И только лишь весна повеет,

Река воскреснет – свирепеет,

Ломает ледяной оплот

И вмиг разливом синих вод

Луга потопит. Так народ!..

Он угнетен; но под золою

Огонь скрывается порою [1, с. 132].

Утверджуючи в поемі думку про видатну роль Б.Хмельницького у возз'єднанні України з Росією, Є.Гребінка не приховує своїх царєфільських настроїв. У дусі "офіційної народності" поет декілька разів наголошує на тому, що Хмельницького сповнювало почуття покірності перед царем, смиренності перед владою "родных царей", "помазанников божих"; в його уявленні цар – "пример неколебимой правды – Так царствено и добр и честен" [1, с. 149].

Отже, особливості історіософії Є.Гребінки є те, що "національна туга" має поміркований характер, ідею боротьби проти національних поневолювачів поет зовсім не проектує на колоніальне становище сучасних йому українців у складі Російської імперії, співвідносить лише з польсько-шляхетським гнобленням у XVII століття. В.А.Метлинського, М.Костомарова, не кажучи вже про Т.Шевченка, антисамодержавний підтекст є неодмінною складовою "національної туги", туга-звеличення у них поступається місцем тузі-докору сучасним українцям.

Українська тема присутня в поезії Є.Гребінки у ряді творів, у яких розробляються фольклорні мотиви про кохання (україномовні вірші "Українська мелодія" (1840), "Маруся" (1843), "Надпись к рисунку К.С.А.Г-ной" (1844). "Українська мелодія" побудовані у фольклорній формі діалогу між матір'ю і

дочкою. Твори насичені фольклорною поетикою: "голубко", "горлиця", "чорнобривий козаченько", "дівчинонька", "серденько", "милий".

Стихію української пісенної лірики Є.Гребінка свідомо намагається ввести і в російськомовні поетичні твори: "Я намерен перевести в русские стихи малороссийские песни, чтобы ознакомить цѣпів с прелестными чувствами нашей родины, и некоторые попытки вышли удачно" (Лист до М.М.Новицького від 9 жовтня 1837 р. – 3, с. 591). Такі слова можна віднести до віршів Є.Гребінки "Казак на чужбині (Украинская мелодия)" (1837), "Кукушка (Украинская мелодия)" (1839), "Украинская мелодия" (1839).

На основі народної легенди написаний вірш Є.Гребінки "Нежин-озеро".

На багатющому джерелі українського фольклору розвинулась і творчість вихованця ніжинської Гімназії В.Забіли ("Не щебечи, соловейку...", "Гуде вітер вельми в полі..." та ін.), а також вихованця ніжинського Лицею О.Афанасьєва-Чужбинського ("Пісня ("Ой у полі на роздоллі..." (1842)", "Дівочька правда" (1855) та ін.).

Отже, поезія Є.Гребінки, хоча і написана переважно російською мовою, містить сильний український струмінь. І.Франко слушно зазначив, що у ній поет "вылил всю свою поэтическую душу и любовь к Украине" [27]. Своєю творчістю, у тому числі поезією, Є.Гребінка сприяв "поставанню нації" та формування нового образу читача, який уже не тільки знав українську мову, але і за духом був "українцем" [28].

Тяглість поетичного дискурсу в творчості Є.Гребінки – важливий показник домінування у ній романтизму. Поетичний доробок Є.Гребінки, як і В.Забіли, В.Любича-Романовича, О.Афанасьєва-Чужбинського та ін., є вагомим аргументом на користь гіпотези про існування в ніжинській Гімназії вищих наук князя Безбородька літературного осередку з виразним романтичним профілем.

Література

1. Самойленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 2003. – С. 47.
2. Там само. – С. 50.
3. Кукольник Н. Н.Г.Белоусов / Н. Кукольник // Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 242.
4. Самойленко Г. В. Літературне життя... / Г. В. Самойленко. – С. 50.
5. Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. / Є. П. Гребінка – К., 1981. – Т. 3. – С. 8. Далі, посилаючись на це видання у тексті, у дужках будемо зазначати том і сторінку.
6. Кукольник Н. Н.Г.Белоусов... / Н. Кукольник. – С. 241.
7. Чижевський Дмитро. Нариси з історії української філософії на Україні. – К., 1992. – С. 93.
8. Там само. – С. 91.
9. Там само. – С. 92.
10. Неслуховский Ф. К. Из моих воспоминаний / Ф. К. Неслуховский // Ист. вестн. – 1890. – № 4. – С. 75.
11. Кукольник Н. Н.Г.Белоусов... / Н. Кукольник. – С. 242.
12. Яценко М. Т. Романтизм / М. Т. Яценко // Історія української літератури XIX століття : у 3 кн. – К., 1995. – Кн. 1. – С. 250.
13. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 1. – С. 94.
14. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 2. – С. 98.
15. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 1. – С. 46.
16. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 1. – С. 50.
17. Украинский журнал. – 1825. – Ч. 3. – С. 186.
18. Наливайко Д. С. Зарубіжна література XIX століття. Романтизм / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль, 2001. – С. 25.
19. Там само. – С. 26.
20. Петров С. М. А.С.Пушкин / С. М. Петров // История русской литературы XIX века. 1800–1830-у годы под ред. В. Н. Аношкиной и С. М. Петрова. – М., 1989. – С. 177.
21. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К., 1981. – С. 269.
22. Там само. – С. 270.
23. Там само. – С. 271.
24. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. Книга перша. – К., 1996. – С. 105.
25. Запорожская старина. – 1833. – Т. 1. – С. 42.
26. Неупокоева И. Г. Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века: Опыт типологии жанра. – М., 1971. – С. 73–95.
27. Франко Іван. Збір. тв. : у 50 т. / Іван Франко. – Т. 41. – С. 22.
28. Грабович Григорій. Теорія та історія: "горизонт сподівань" і рання рецепція нової української літератури // Грабович Григорій. До історії української літератури. – К., 1997. – С. 85.